

Jerzy Kłoczowski¹

(1924–2017)

2 grudnia 2017 roku, w wieku 92 lat, zmarł w Warszawie Profesor Jerzy Kłoczowski, historyk, mediewista, zasłużony badacz dziejów chrześcijaństwa, założyciel i wieloletni dyrektor Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a także twórca i pierwszy dyrektor Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej w Lublinie. Był autorem ponad 800 publikacji naukowych, w tym ponad 30 książek.

Urodził się 29 grudnia 1924 roku w Bogdanach na Mazowszu. Jego ojciec Eugeniusz był inżynierem rolnikiem i właścicielem niewielkiego majątku ziemskiego, a matka Irena z domu Cichowska zajmowała się domem. Notowani w źródłach od XV wieku Kłoczowscy wywodzili się z rozrośniętego na Mazowszu rodu Rawiczów. Ich gniazdem rodzowym było Kłoczewo (niekiedy określane jako Kłoczów) w ziemi stężyckiej. Po rozbiorach Kłoczowscy utracili swoje dobra rodowe i podjęli prace urzędnicze. Dziadek Jerzego Kłoczowskiego, Józef, posiadał gospodarstwo w Duczyminie, a po ślubie z Kazimierą Rykowską objął majątki w Bogdanach, Krzynowłodze Wielkiej i Rycicach. Dzieciństwo Jerzy Kłoczowski spędził w Bogdanach, gdzie uczęszczał do szkoły podstawowej. W swoich wspomnieniach podkreślał patriotyczne wychowanie, jakie otrzymał od rodziców. Ojciec Eugeniusz brał udział w walkach o niepodległość Polski w latach 1918–1920, a jego wspomnienia związane z tymi wydarzeniami zapadły mocno w pamięć młodego Jerzego. Matka opowiadała mu o swoim bracie Kazimierzu, młodym oficerze, który w maju 1920 roku poległ w walce z bolszewikami. Jego zdjęcie znajdowało się w salonie dworku Kłoczowskich w Bogdanach, a matka często czytała list, który napisał krótko przed śmiercią. Od babki i ojca Jerzy Kłoczowski nauczył się gry na fortepianie, a jego przyjaciele z czasów Powstania Warszawskiego z uznaniem wypowiadali się o jego umiejętnościach muzycznych. W domu Kłoczowskich pielęgnowano tradycję głośnego czytania książek. Jerzy Kłoczowski pamiętał, jak ojciec czytał *Potop* Henryka Sienkiewicza, objaśniając na jego przykładzie dzieje Polski w XVII wieku. Z ogromnym zainteresowaniem młody Jerzy śledził losy małego rycerza Michała Wołodyjowskiego, który stał się dlań wzorcem miłości do ojczyzny. Jak podkreślał Jerzy Kłoczowski, ta żywa obecność dziejów Polski we wspomnieniach rodzinnych i częste odwoływanie się do przeszłości ukształtowały jego zainteresowanie historią i miały decydujący wpływ na wybór późniejszej kariery zawodowej.

¹ Niniejszy tekst jest rozszerzoną wersją wspomnienia o Profesorze Jerzym Kłoczowskim, które ukaże się w „Kwartalniku Historycznym” (125, 2018).

W 1937 roku, po ukończeniu szkoły podstawowej, Jerzy Kłoczowski rozpoczął naukę w gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Warszawie. Tam też poznał swoich późniejszych przyjaciół: Stefana Wilkanowicza i Jana Gieysztorę. Podczas rocznej, spowodowanej chorobą, przerwy w nauce rodzice Jerzego zatrudnili francuską guwernantkę. Pobieranym wówczas lekcjom zawdzięczał płynne opanowanie języka francuskiego. Po najeździe hitlerowskich Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 roku majątek Kłoczowskich został skonfiskowany, a rodzina przeniosła się do Zielonki pod Warszawą, gdzie spędziła okres okupacji. Sam Jerzy kontynuował naukę w gimnazjum, a później w liceum księży Marianów na Bielanach, w którym w 1944 roku zdał egzamin maturalny. Mieszkając w przyszkolnej bursie położonej na rogu ulic Marszałkowskiej i Moniuszki, szesnastoletni Jerzy włączył się w działalność konspiracyjną, najpierw w szeregach Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej. Jesienią 1941 roku z inicjatywy nauczyciela, który prowadził komplety przygotowujące do matury, Kłoczowski wraz z całą grupą szkolną wstąpił do jednostki Armii Krajowej, która w późniejszym czasie przekształciła się w batalion „Baszta”. W konspiracji Jerzy Kłoczowski przyjął pseudonim „Piotruś”, nawiązując do imienia protoplasty, Piotra Kłoczowskiego, który zginął pod Wielkimi Łukami w 1582 roku. Wyjaśniając wybór takiego pseudonimu, wspominał: „pomyślałem, że skoro on zginął za ojczyznę i został bohaterem, to i ja mogę oddać życie za Polskę”. O Piotrze Kłoczowskim Jerzy dowiedział się z lektury jednej z książek historycznych, jakie znalazł w bibliotece warszawskiego gimnazjum, a ze swojego „odkrycia” był bardzo dumny. Konspiracyjny pseudonim przylgął do Jerzego Kłoczowskiego na stałe, a jego przyjaciele z Armii Krajowej także po wojnie zwykli nazywać go „Piotrusiem”.

Swoje zaangażowanie w walkę z hitlerowskim okupantem Jerzy Kłoczowski postrzegał jako obywatelski obowiązek. Wspominając tamten okres, mówił:

byliśmy w służbie naszego państwa, byliśmy jego obywatelami jako żołnierze Armii Krajowej, ochotniczego wojska, które wciąż walczy. Czuliśmy się wojskiem tego państwa, które pomimo niemieckiej okupacji funkcjonowało. [...] W wychowaniu konspiracyjnym świadomość trwałości państwa polskiego zajmowała bardzo ważne miejsce.

W połowie 1942 roku, po ukończeniu szkoły strzeleckiej, Kłoczowski rozpoczął kurs w szkole podchorążych. Po jego ukończeniu latem 1943 roku otrzymał stopień chorążego i został zastępcą plutonowego w batalionie „Baszta”. Przez kolejny rok organizował ćwiczenia czterech drużyn wchodzących w skład plutonu. Wiosną 1944 roku rozpoczął kurs na młodszych dowódców.

Po wybuchu Powstania Warszawskiego pluton Jerzego Kłoczowskiego w ramach pułku „Baszta” podjął walkę na Mokotowie. W pierwszych dniach walk powstańczych zaatakował budynek szkoły, w której stacjonował silny oddział SS. Pod koniec września oddziały Armii Krajowej podjęły próbę przebicia się do Śródmieścia. Nocą z 25 na 26 września, prowadząc natarcie na Królikarnię, Jerzy Kłoczowski został trafiony serią z karabinu maszynowego w prawą rękę, która została amputowana. Jako ciężko ranny nie mógł zostać przetransportowany kanałami do Śródmieścia i trafił do niewoli niemieckiej. Za męstwo okazane podczas walk powstańczych został odzna-

czony przez Rząd RP na Uchodźstwie Srebrnym Krzyżem Orderu Wojennego Virtuti Militari. Otrzymał także Krzyż Walecznych i Srebrny Krzyż Zasługi z Mieczami.

Ostatnie dni okupacji Jerzy Kłoczowski spędził w obozie dla jeńców wojennych w Skierniewicach. Po ucieczce Niemców obóz przejęli żołnierze sowieccy, którzy aresztowali Kłoczowskiego jako żołnierza Armii Krajowej. Uwolniony przez rodziców, wraz z nim udał się na piechotę do Brwinowa. Jesienią 1945 roku Jerzy Kłoczowski podjął studia historyczne na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. O wyborze uniwersytetu poznańskiego zdecydowała przyjaźń Kłoczowskiego z Krzysztofem Kasznicą, którego ojciec Stanisław był rektorem Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1929–1931. Dzięki jego pomocy, pomimo braku dokumentów potwierdzających zdanie matury, Jerzy Kłoczowski zapisał się na studia. W warsztat historyka wprowadził go Kazimierz Tymieniecki. W swoich wspomnieniach mówił, że Kazimierzowi Tymienieckiemu zawdzięczał przede wszystkim rozumienie historii, umiejętność analizy źródeł i szerokie spojrzenie porównawcze na dzieje. Uczęszczając na seminarium Tymienieckiego, zapoznał się z najważniejszymi nurtami ówczesnej historiografii, będąc pod ogromnym wrażeniem przede wszystkim prac Henri Pirenne’a. Duże wrażenie wywarły na nim wykłady Adama Skałkowskiego z historii nowożytnej Polski, a zwłaszcza prowadzone przezeń rozważania o Stanisławie Augustie Poniatowskim i Tadeuszu Kościuszcze. Wspominał także zajęcia z Henrykiem Łowmiańskim poświęcone dziejom Wielkiego Księstwa Litewskiego, którego rozległa erudycja i kultura historyczna wzbudziły jego ogromny podziw. Podczas studiów w Poznaniu zaprzyjaźnił się z Brygidą Kürbis i Gerardem Labudą. W Poznaniu, poprzez duszpasterstwo dominikańskie, poznał swoją przyszłą żonę Krystynę Mankiewicz, z którą wziął ślub w 1947 roku.

Decydujący wpływ na wybór drogi naukowej Jerzego Kłoczowskiego miał Karol Górski, pod którego kierunkiem w 1948 roku napisał pracę magisterską pt. *Dominikanie prowincji polskiej na Pomorzu w XV wieku*. Górski zainteresował Kłoczowskiego dziejami chrześcijaństwa, omawiając na prowadzonym nieformalnie seminarium problemy średniowiecznej duchowości. Podjęcie badań nad średniowieczną historią Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce wychodziło naprzeciw zainteresowaniom Jerzego Kłoczowskiego i jego związkom z dominikańskim duszpasterstwem. Podążając za swoim promotorem, Jerzy Kłoczowski podjął studia doktoranckie na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie w 1950 roku przedłożył rozprawę doktorską pt. *Związek dominikanów śląskich z Polską w XIII i XIV w.* W swojej rozprawie w pionierski na gruncie polskim sposób podjął problemy z zakresu prosopografii i geografii historycznej, badając pochodzenie, edukację i kariery polskich dominikanów, a także rekonstruując rozwój sieci konwentów dominikańskich w obrębie średniowiecznej prowincji polskiej. Opublikowana w 1956 roku rozszerzona wersja tej rozprawy (*Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*) była nowoczesną syntezą dziejów polskiej prowincji dominikańskiej, a zamykający ją aneks zestawiał podstawowe informacje na temat konwentów dominikańskich polskiej prowincji.

Badania nad historią dominikanów na Śląsku, a później w innych regionach wprowadziły Jerzego Kłoczowskiego w studia nad średniowiecznym chrześcijaństwem. W swoich publikacjach często podkreślał ścisły związek historii dominikanów z pro-

cesami, które ukształtowały średniowieczną Europę. Uważał, że badania dziejów Zakonu Kaznodziejskiego stanowią doskonały punkt wyjścia do „studiów nad europejską przestrzenią kulturową, i tym, co określa się mianem, europejskiej tożsamości”. Prężnie rozwijające się po drugiej wojnie światowej badania nad dominikanami stworzyły zarazem znakomitą płaszczyznę międzynarodowej współpracy i studiów porównawczych, przekraczających granice państw i narodów. Przygotowując rozprawę doktorską, Kłoczowski zapoznał się dorobkiem francuskiej szkoły historiograficznej reprezentowanej przez dominikańskich historyków Kościoła, takich jak Ives Congar, Marie-Dominique Chenu czy Pierre Mandonnet. Dzięki publikacji studium o dominikanach na Śląsku Kłoczowski został szybko zauważony przez francuskich historyków skupionych wokół szkoły *Annales*. W 1958 roku spotkał się w Lublinie z Jacques’em Le Goffem, z którym odbył długą dyskusję na temat mendykantów i ich związków z miastami; Le Goff pytał go o różne szczegóły jego badań przedstawionych w rozprawie doktorskiej, którą znał jedynie z francuskiego streszczenia opublikowanej książki. Zawiązana wówczas przyjaźń przetrwała kolejne pół wieku.

Rozpoczęte w latach studiów badania nad dziejami chrześcijaństwa Jerzy Kłoczowski rozwijał na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Pracę na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL podjął w 1950 roku, na zaproszenie rektora KUL, Antoniego Słomkowskiego. Na KUL-u Jerzy Kłoczowski uzyskał kolejne stopnie naukowe, zostając w 1967 roku profesorem nadzwyczajnym, a w 1974 roku otrzymując tytuł profesora zwyczajnego. W ówczesnym Zakładzie Historii kierował Katedrą Historii Średniowiecznej, a następnie Katedrą Historii Kultury Polskiej. W latach 1968–1974 pełnił funkcję dziekana Wydziału Nauk Humanistycznych KUL.

W latach pięćdziesiątych XX wieku Jerzy Kłoczowski znalazł na KUL-u silne środowisko humanistyczne, które tworzyli znakomici uczeni reprezentujący różne dyscypliny naukowe, m.in. filozofowie Stefan Świeżawski i Jerzy Kalinowski, oraz filolodzy Marian Plezia, Leokadia Małunowiczówna, Przemysław Mroczkowski, Czesław Zgorzelski czy Irena Sławińska. Wraz z nim pracę na KUL-u podjęła Marzena Pollakówna i Zygmunt Sułowski. Wraz z nimi, za zgodą swojego bezpośredniego przełożonego, profesora Leona Białkowskiego, Jerzy Kłoczowski opracował nowy program studiów historycznych, w którym dużo miejsca zajęły nauki pomocnicze historii, szczególnie geografia historyczna i kartografia. Od początku swojej pracy na KUL-u Jerzy Kłoczowski prowadził seminarium mediewistyczne, do którego rekrutował najzdolniejszych studentów, a spośród których wywodziło się wielu jego późniejszych współpracowników. Wspólnie z nimi rozpoczął zakrojony na wiele lat program kompleksowych badań nad dziejami chrześcijaństwa w Polsce, sięgając po metodologię historii porównawczej i dorobek francuskiej szkoły historii społeczno-religijnej. W 1957 roku, dzięki wsparciu kardynała Stefana Wyszyńskiego, Jerzy Kłoczowski utworzył w KUL Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, którym kierował do 2001 roku. Skupił w nim wokół siebie zespół badaczy złożony w większości z uczestników jego seminarium doktoranckiego, do którego należeli m.in. Zygmunt Sułowski, Eugeniusz Wiśniowski, Urszula Borkowska, Czesław Deptuła, Wiesław Müller, Stanisław Litak, Ludomir Bieńkowski i Jan Skarbek. Punktem wyjścia ambitnie zakrojonego projektu naukowego, realizowanego zarówno

w Instytucie Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, jak i w ramach seminarium doktoranckiego, były badania nad rozwojem struktur kościelnych od średniowiecza do czasów współczesnych. W ich centrum znalazła się geografia historyczna, która pozwalała w nowy sposób analizować procesy chrystianizacyjne i związane z nimi przemiany społeczno-kulturowe. Wyniki tych badań zostały opublikowane jesienią 1965 roku w specjalnym numerze czasopisma „Znak” zatytułowanym *Rozwój organizacji Kościoła w Polsce* (Znak 1965, nr 137/8: listopad/grudzień), przygotowanym w związku z obchodami milenium chrześcijaństwa w Polsce. Dużo obszerniejszym opracowaniem stała się dwutomowa synteza pod redakcją Jerzego Kłoczowskiego pt. *Kościół w Polsce* (1968–1970). Od lat siedemdziesiątych XX wieku zespół kierowany przez Jerzego Kłoczowskiego rozpoczął wydawanie *Materiałów do Atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce* (t. 1, Lublin 1972). Obok badań podstawowych dotyczących geografii historycznej Kościoła w Polsce Jerzy Kłoczowski podjął studia nad procesami chrystianizacyjnymi, duszpasterstwem, formami kultu i praktykami religijnymi. Efektem tych badań były samodzielne opracowania dziejów polskiego chrześcijaństwa, m.in. *Dzieje polskiego chrześcijaństwa* (t. 1–2, Paryż 1987–1991), a także prace zbiorowe pod jego redakcją, m.in. *Chrześcijaństwo w Polsce, 996–1975. Zarys przemian* (Lublin 1992).

Pionierskie badania Jerzego Kłoczowskiego nad dziejami polskiego chrześcijaństwa przyniosły mu uznanie w polskim środowisku historycznym. Po 1956 roku nawiązał on bliską współpracę z gronem historyków pracujących w Instytucie Historii PAN i w Instytucie Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Szczególne więzi łączyły go z Aleksandrem Gieysztorem i Tadeuszem Manteufflem. Dzięki pomocy Aleksandra Gieysztora jego doktoranci uczęszczali na seminaria prowadzone przez historyków warszawskich, a Rada Naukowa Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego prowadziła ich przewody doktorskie i habilitacyjne (w latach pięćdziesiątych XX wieku władze państwowe odebrały KUL-owi uprawnienia do nadawania tych stopni). Z kolei Tadeusz Manteuffel, dyrektor Instytutu Historii PAN, wspierał zagraniczne projekty badawcze Jerzego Kłoczowskiego. Dzięki jego poparciu w 1968 roku w PAN powstała Polska Komisja Historii Porównawczej Chrześcijaństwa, która dwa lata później, na Kongresie Nauk Historycznych w Moskwie, została włączona do międzynarodowych struktur Commission internationale d’histoire ecclésiastique comparée (CIHEC). Jerzy Kłoczowski pełnił funkcję przewodniczącego Polskiej Komisji aż do swojej śmierci, a do 2010 roku był także Wiceprzewodniczącym Biura Generalnego CIHEC. Od lat siedemdziesiątych XX wieku regularnie uczestniczył w corocznych konferencjach i posiedzeniach Biura Generalnego CIHEC, stając się najbardziej rozpoznawanym zagranicą polskim historykiem dziejów chrześcijaństwa. Bliska współpraca z badaczami skupionymi w strukturach CIHEC zaowocowała licznymi projektami badawczymi i publikacjami (zob. niżej). W latach dziewięćdziesiątych XX wieku, z inicjatywy J. Kłoczowskiego w Polsce powstały komisje narodowe CIHEC dla Białorusi, Litwy, Słowacji i Ukrainy.

Dla projektów badawczych prowadzonych przez Jerzego Kłoczowskiego ogromne znaczenie miały bliskie kontakty zagraniczne i stała współpraca z czołowymi ośrodkami zajmującymi się badaniami nad chrześcijaństwem. W 1959 roku Kłoczowski po

raz pierwszy wyjechał na stypendium do Paryża. Dzięki Jacques'owi Le Goff poznał wówczas czołowych francuskich mediewistów. Ogromne znaczenie dla jego późniejszych prac miały rozmowy z Gabrielem Le Bras i Georges'em Duby. Obok Paryża, do którego Jerzy Kłoczowski często przyjeżdżał na stypendia lub jako uczestnik konferencji naukowych, ważnym miejscem rozwijania współpracy międzynarodowej stał się Katolicki Uniwersytet w Leuven, gdzie poznał Leopolda Génicot, Josepha De Smet i Rogera Aubert. Dzięki De Smetowi Jerzy Kłoczowski i jego współpracownicy mogli publikować swoje prace na łamach „Revue d'histoire ecclésiastique”, gdzie regularnie ukazywały się także noty recenzyjne polskich publikacji dotyczących dziejów Kościoła. Dzięki Rogerowi Auber, środowisko historyków KUL nawiązało współpracę z *Dictionnaire d'histoire et géographie ecclésiastique*, w którym publikowane były hasła biograficzne i geograficzne dotyczące polskiego chrześcijaństwa. Niemal w tym samym czasie J. Kłoczowski nawiązał bliskie kontakty z mediewistami włoskimi, zwłaszcza Cinzio Violante, i brał udział w cyklicznych konferencjach w Passo della Mendola. Uczestnicząc w tych spotkaniach podjął współpracę m.in. z Christopherem Brookem i Kasparem Elmem. Włączając się do ogólnoeuropejskich projektów badań nad historią społeczno-religijną Europy, rozwijał działalność wspomnianej wcześniej Polskiej Komisji CIHEC, w skład której weszli najwybitniejsi polscy historycy reprezentujący wszystkie ważniejsze środowiska naukowe w Polsce. W 1971 roku Jerzy Kłoczowski zorganizował w Warszawie pierwszą konferencję CIHEC poświęconą geografii historycznej Kościoła w Polsce. W 1978 roku z jego inicjatywy odbył się także w Warszawie kongres CIHEC, w którym wzięło udział kilkuset uczonych z całej Europy; jak podkreślał Jerzy Kłoczowski, dla większości uczestników z Europy Zachodniej była to pierwsza wizyta w państwie Bloku Wschodniego, a często także pierwsze spotkanie z polskimi historykami. Dwa kolejne „polskie” kongresy CIHEC odbyły się w Lublinie w 1996 i 2007 r. (druga część tego kongresu miała miejsce we Lwowie).

Stała współpraca z uczonymi zagranicznymi i wykłady prowadzone na uczelniach zachodnioeuropejskich, m.in. w Collège de France, Université Paris-Sorbonne, Katholieke Universiteit Leuven, pozwoliły Jerzemu Kłoczowskiemu stać się ważnym uczestnikiem wielu międzynarodowych projektów naukowych związanych z badaniami średniowiecznego chrześcijaństwa. Internacjonalizacja i promocja polskich badań była jednym z kluczowych celów działalności naukowej Jerzego Kłoczowskiego. Służyły temu opublikowane w języku angielskim i francuskim opracowania syntetyczne poświęcone dziejom polskiego chrześcijaństwa od X do XX wieku, przede wszystkim *Histoire religieuse de Pologne* (Paris, 1987) i *A History of Polish Christianity* (Cambridge 2000). Jerzy Kłoczowski jest także współautorem wielotomowej syntezy dziejów chrześcijaństwa opublikowanej w języku francuskim i niemieckim, w której przygotował obszerne rozdziały dotyczące średniowiecznych dziejów społeczno-religijnych Europy Środkowo-Wschodniej i państw skandynawskich (*Histoire du christianisme des origines à nos jours*, t. 4: *Évêques, Moines et empereurs (610–1054)*, Paris 1993, s. 869–908; t. 5: *Apogée de la paupaté et expansion de la chrétienté (1054–1274)*, Paris 1993, s. 101–139, s. 639–664; wydanie polskie: *Historia chrześcijaństwa. Religia – kultura – polityka*, t. 4 i 5, Warszawa 1999–2001).

Od studiów na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu jednym z jego ulubionych obszarów badawczych pozostawały dzieje wspólnot religijnych tak na ziemiach polskich, jak i na obszarze całego łacińskiego chrześcijaństwa. Rozwijał w ich ramach swoje badania nad historią Zakonu Kaznodziejskiego, któremu poświęcił ponad 100 artykułów, od krótkich, popularyzatorskich tekstów zamieszczanych w „Tygodniku Powszechnym” i „Gościu Niedzielnym”, poprzez noty biograficzne w *Polskim słowniku biograficznym*, *Encyklopedii katolickiej* i *Hagiografii polskiej*, po obszerne studia analityczne publikowane w polskich i zagranicznych czasopismach i pracach zbiorowych (opracowana w 2014 roku bibliografia prac Jerzego Kłoczowskiego poświęconych tematyce dominikańskiej obejmuje 109 pozycji). W 2008 roku 24 spośród nich zostały przepracowane i ponownie wydane w pracy pt. *Polska prowincja dominikańska w średniowieczu i Rzeczpospolitej Obojga (Wielu) Narodów*. W swoich studiach zajmował się całym spektrum zagadnień związanych z dziejami polskiej prowincji dominikańskiej od XIII do XVIII wieku. Analizował powstanie i rozwój sieci konwentów dominikańskich na ziemiach polskich, często w pionierski sposób ustalając podstawowe fakty związane z poszczególnymi klasztorami i funkcjonowaniem polskiej prowincji w ogólcnoeuropejskich strukturach Zakonu Kaznodziejskiego. Interesował się pochodzeniem i rekrutacją zakonników, szkołami i studiami zagranicznymi polskich dominikanów, a także ich kaznodziejstwem i kulturą intelektualną. Zaczynając swoje studia nad dziejami dominikanów, Jerzy Kłoczowski był badaczem osamotnionym, przecierającym szlaki innym. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku udało mu się stworzyć wokół siebie zespół historyków, przede wszystkim związanych z KUL, ale nie tylko, którzy rozwijali zainicjowane przez niego kierunki badań. Wyniki prac tego zespołu były prezentowane na konferencjach i spotkaniach dyskusyjnych, których materiały zostały opublikowane w dwóch tomach pracy zbiorowej pod jego redakcją pt. *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972* (t. 1–2, Warszawa 1975). W pierwszym tomie znalazł się jego obszerny artykuł przeglądowy (tamże, s. 19–158), który przez wiele lat był podstawowym, syntetycznym opracowaniem dziejów Zakonu Kaznodziejskiego na ziemiach polskich. Tytaniczny wysiłek Jerzego Kłoczowskiego otworzył nowy rozdział w studiach nad dziejami Zakonu Kaznodziejskiego i wyznaczył kierunki dalszych badań prowadzonych przez młodszą generację polskich historyków (m.in. Krzysztofa Kaczmarka, Tomasza Gałuszkę OP, Macieja Zdanka, Annę Zajchowską). W uznaniu zasług Jerzego Kłoczowskiego w badaniach nad przeszłością polskich dominikanów został on w 2014 roku nagrodzony Medalem św. Jacka. Podczas uroczystości wręczenia Medalu o. dr Tomasz Gałuszka OP, dyrektor Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, w pięknej laudacji scharakteryzował dorobek Jerzego Kłoczowskiego w badaniach nad Zakonem Kaznodziejskim, a w podsumowaniu stwierdził: „praca i twórczość Pana Profesora nie tylko zainicjowały i dostarczyły optymalny *modus vivendi* w studiach nad polskimi dominikanami, lecz również zaproponowały nowy sposób patrzenia na rolę chrześcijaństwa w kształtowaniu się współczesnej Europy” (*Amicus egregius Fratrum Ordinis Praedictorum, Medal św. Jacka dla Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, Kraków 2014, s. 48).

Jerzy Kłoczowski zajmował się w istocie niemal wszystkimi wspólnotami, które powstały na ziemiach polskich: od benedyktynów po nowe formacje zakonne powstające w XX wieku. Był m.in. inicjatorem zespołowych badań porównawczych nad ruchem franciszkańskim, których owocem było opracowanie zbiorowe pt. *Zakony franciszkańskie w Polsce* (t. 1–4, Kraków–Niepokalanów 1987–2003). Pod kierunkiem Jerzego Kłoczowskiego powstało kilkadziesiąt monografii naukowych, rozpraw doktorskich i prac magisterskich poświęconych ruchowi zakonnemu. Podsumowaniem ponad sześćdziesięcioletnich badań Jerzego Kłoczowskiego stała się wydana w 2010 roku praca pt. *Wspólnoty religijne w średniowiecznej Polsce*. Jego zainteresowania dziejami monastycyzmu zaowocowały syntetycznym opracowaniem pt. *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku* (Kraków 1964), przepracowanym i wznowionym czterdzieści lat później jako *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie* (Poznań 2003). Celem obu prac było ukazanie dynamiki rozwoju i bogactwa form życia zakonnego na obszarach od Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu po Irlandię i kraje skandynawskie. Szczególną uwagę J. Kłoczowski poświęcał średniowiecznemu monastycyzmowi, który uważał za fundament średniowiecznego chrześcijaństwa. We wstępie do swojej syntezy z 2003 roku pisał:

historia wspólnot zakonnych nie tylko pozwoli lepiej je poznać i zrozumieć, ale także ukaże pełniejszy obraz średniowiecznego chrześcijaństwa w jego centralnych nurtach i aż zdumiewający dynamizm, jednocześnie także uwypukli zasadnicze miejsce chrześcijaństwa w budowaniu fundamentów europejskiej kultury i jej swoistej wielkości (J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, s. 9).

Od końca lat siedemdziesiątych XX wieku w pracy naukowej Jerzego Kłoczowskiego coraz więcej miejsca zaczęły zajmować studia nad Europą Środkowo-Wschodnią, Wychodząc od koncepcji Oskara Haleckiego i Marcellego Handelsmana, postrzegał ją jako wyodrębniony obszar kulturowy położony na wschodnich peryferiach cywilizacji europejskiej. Badania nad Europą Środkowo-Wschodnią, którą określił mianem „Młodszej Europy”, w naturalny sposób stanowiły kontynuację jego refleksji nad dziejami chrześcijaństwa, a zarazem metodologii badawczej, w której kluczowe miejsce zajmowała perspektywa porównawcza. Dla Jerzego Kłoczowskiego Europa Środkowo-Wschodnia, której trzonem były historyczne obszary związane z Polską, Czechami i Węgrami, ukształtowała się w X–XII wieku i ściśle wiązała się z ekspansją łacińskiego chrześcijaństwa. Podkreślał, że „wieki średnie miały absolutnie decydujące znaczenie dla tego, co możemy najogólniej nazwać ‘europeizacją’ czy ‘wejściem do Europy naszych krajów’, a zarazem do stworzenia podstaw dla ich narodowych kultur” (J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998, s. 13). W swoich studiach Jerzy Kłoczowski analizował złożone procesy polityczne, społeczno-religijne i kulturowe, które ukształtowały odrębność Europy Środkowo-Wschodniej w obrębie średniowiecznej *respublicae christianae*. Systematyczny wykład na temat późnośredniowiecznych dziejów tak rozumianego makroregionu przedstawił w 1984 roku w pracy pt. *Europa Słowiańska w XIV–XV w.*, której poszerzona wersja zosta-

ła opublikowana w 1998 roku pod zmienionym tytułem *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*.

Prowadzeniu międzynarodowych badań nad tak rozumianą problematyką służyło utworzenie w 1991 roku Towarzystwa Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej w Lublinie, przekształconego w 2002 roku w Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, którego dyrektorem do 2013 roku był Jerzy Kłoczowski. Ta nowa, założona z inicjatywy Jerzego Kłoczowskiego, instytucja naukowa stała się ważnym centrum realizującym projekty naukowe, organizującym międzynarodowe konferencje i prowadzącym intensywną działalność publikacyjną związane ze studiami nad Europą Środkowo-Wschodnią. Wśród licznych prac zainicjowanych i zrealizowanych pod jego kierunkiem należy odnotować zbiorowe opracowanie poświęcone historii Europy Środkowo-Wschodniej, które ukazało się najpierw w języku polskim, a później w języku francuskim (*Histoire de l'Europe du Centre-Est*, Paris 2004), a także wielotomową serię nowych opracowań syntetycznych dziejów Białorusi, Polski, Litwy i Ukrainy, przygotowanych przez historyków z każdego z tych państw i opublikowanych w języku białoruskim, polskim, litewskim i ukraińskim. Jerzy Kłoczowski jest autorem pierwszego tomu pt. *Historia Polski do końca XV wieku* (Lublin 2000; wyd. 2: Poznań 2014).

W pracach powstających w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i w pierwszej dekadzie XXI Jerzy Kłoczowski dużo uwagi poświęcał analizie procesu wejścia Polski do kultury europejskiej. W swoich studiach dowodził, że

przełomowe znaczenie w tym procesie integracji Polski miał „długi” wiek XIII. Dochodzi wówczas do wzmocnienia społeczeństwa i prawnych podstaw jego funkcjonowania oraz pogłębienia chrystianizacji – procesu ciągnącego się przez całe pokolenia. Lokacje wsi i miast na prawie niemieckim oznaczały recepcję zachodniego modelu organizowania wspólnot wiejskich i miejskich, w zasadzie samorządowych, opartych na otrzymanych prawach – wolnościach. Swoje prawa uzyskuje też rycerstwo, przekształcające się powoli w szlachtę, a także duchowieństwo diecezjalne i zakonne. Kształtuje się wówczas społeczeństwo obywatelskie (*societas civilis* w źródłach tej epoki) – zbiorowość obywateli współodpowiedzialnych przede wszystkim za swoje wspólnoty i małe ojczyzny (J. Kłoczowski, *Tysiąc lat Polski w Europie*, w: *Przeszłość dla przyszłości. Historycy o Polsce w Europie*, Lublin 2010, s. 183).

Dyskusji nad tym zagadnieniem poświęcona była zorganizowana z jego inicjatywy konferencja pt. „Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej”, której materiały zostały opublikowane w 1990 roku.

Jerzy Kłoczowski umiejętnie łączył aktywność naukową i dydaktyczną z działalnością publiczną. Był historykiem, a zarazem aktywnym świadkiem historii. W latach pięćdziesiątych XX wieku zaangażował się w działalność stowarzyszeń katolickich i ruchów opozycyjnych wobec władz PRL. W 1956 roku znalazł się w gronie założycieli warszawskiego Klubu Inteligencji Katolickiej. Inicjował i prowadził zajęcia w ramach Uniwersytetu Latającego. Od 1981 roku włączył się w działania NSZZ „Solidarność” na Lubelszczyźnie, m.in. kierując pracami Wszechnicy Regionu Środkowowschodniego „Solidarności”. W latach 1989–1990 przewodniczył Komitetowi Obywatelskiemu „Solidarności” na Lubelszczyźnie. W 1989 roku został powołany w skład Trybunału Stanu, a w 1990 roku został senatorem I kadencji. W la-

tach dziewięćdziesiątych XX wieku był przewodniczącym Polskiego Komitetu ds. UNESCO i członkiem Rady Wykonawczej UNESCO. W 2004 roku został odznaczony Orderem Orła Białego.

Jerzy Kłoczowski był historykiem o szerokich horyzontach badawczych i prawdziwym tytanem pracy, który swobodnie poruszał się w gąszczu zagadnień religijnych, społecznych i kulturowych dziejów polskich i europejskich. Należał do grona znakomitych polskich mediewistów, którzy po drugiej wojnie światowej przeszczepiali na grunt polski osiągnięcia metodologiczne szkoły *Annales* i wyznaczali nowe kierunki rozwoju polskiej historiografii. Jego życiową pasją stały się dzieje chrześcijaństwa, które postrzegał jako fundament cywilizacji europejskiej. Powszechnie znana była jego niespożyta energia, która pozwalała mu podejmować ambitne projekty badawcze i realizować je samodzielnie lub wraz z zespołem współpracowników. Wymagając dużo od siebie, równie dużo wymagał od swoich współpracowników. W 1997 roku w laudacji wygłoszonej podczas uroczystości wręczenia Jerzemu Kłoczowskiemu *Księgi Jubileuszowej* z okazji jego 70. urodzin, profesor Henryk Samsonowicz stwierdził, że wiadomość o jego pojawieniu się w jednej z instytucji, którymi kierował, czy to w Lublinie, Warszawie czy Paryżu, stawiała wszystkich pracowników na równe nogi, a hasło „Jarema idzie” najlepiej oddawało atmosferę mobilizacji w oczekiwaniu na spotkanie z wymagającym „szefem”.

Aktywność naukowa i dorobek Jerzego Kłoczowskiego sytuują go w panteonie najwybitniejszych polskich historyków XX wieku. Jego prace poświęcone średniowiecznym dziejom społeczno-religijnym Polski i historii Europy Środkowo-Wschodniej, a szczególnie monograficzne studia nad dziejami zakonów mendykanckich, należą do klasycznych dzieł polskiej historiografii i na długo pozostaną punktem wyjścia dla kolejnych generacji badaczy.

Bibliografia:

Historyk wobec przeszłości. Rozmowy z Jerzym Kłoczowskim, oprac. H. Gapski, w: *Historiae peritus. Księga Jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, t. 2, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 25–105; *Amicus egregius frarum Ordinis Praedicatorum. Medal św. Jacka dla Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, red. T. Gałuszka OP, Kraków 2014; *Człowiek i historia. Rzecz o Jerzym Kłoczowskim. Profesorowi w 90. rocznicę urodzin przyjaciele i współpracownicy*, red. M. Filipowicz, Lublin 2014; M. Sobieraj, *Między oporem a lojalnością. Działania SB wobec KUL na przykładzie rozpracowania prof. Jerzego Kłoczowskiego*, Lublin 2015; *Interview with Jerzy Kłoczowski*, oprac. P. Kras, w: *Times of Upheaval. Four Medievalists in the Twentieth Century Central Europe*, red. P. Rychterová, G. Klaniczay, P. Kras, W. Pohl, Budapest-New York 2018, s. 6-91.

Bibliografia prac Jerzego Kłoczowskiego z lat 1985–1999 dostępna on line: <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/jerzy-kloczowski-wykaz-publicacji-za-lata-1985-1999>

Paweł Kras